

MUZEUL REGIONAL DE ARHEOLOGIE DOBROGEA ȘI ÎNCEPUTURILE ȘCOLII ARHEOLOGICE CONSTĂNȚENE ÎN PERIOADA 1957-1967. ANII MARILOR DESCOPERIRI

Delia Roxana Cornea*

Rezumat: În 1957, cu ocazia marcării Bimilenarei nașterii poetului Publius Ovidius Naso, autoritățile centrale și locale au avut inițiativa reorganizării muzeului constănțean, devenit Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea. Promotorul acestei reorganizări a fost Vasile Canarache, care, bucurându-se de o relație deosebit de bună cu autoritățile locale comuniste, a creionat un amplu program de valorificare muzeală a vestigiilor antice descoperite peste tot în Tomis și în Dobrogea și, mai mult, a inițiat începând cu vara anului 1958, primele cercetări sistematice în vechea așezare pontică.

Tot în anul 1957 avea să fie identificat Ansamblul rupestru de la Basarabi, sit arheologic de excepție ce avea să deschidă un șir de alte descoperiri deosebit de importante pentru cunoașterea istoriei antice a acestei zone. Tânăra școală de arheologie constănțeană: Andrei Aricescu, Adrian Rădulescu, E. Dumitrescu, Doina Galbenu, Marin Perșinaru, Vasile Barbu, Gheorghe Poenaru Bordea, Alexandru Popea, sub conducerea lui Vasile Canarache, avea să se formeze în decursul unui deceniu - 1957-1967 -, pe care l-am putea numi **deceniul de aur al arheologiei constănțene**. Descoperirea Edificiului Roman cu mozaic, a Lentiaron-ului, dezvelirea zidului târziu de incintă și a porților Tomisului, descoperirea și cercetarea bazilicilor tomitane, descoperirea Tezaurului de sculpturi de la Tomis, cercetarea a peste 500 de morminte din necropolele tomitane și altele se înscriu în acest tumultos, dar prolific deceniu al arheologiei constănțene.

Abstract: In 1957, on the occasion of marking the Bimillenary of the birth of the poet Publius Ovidius Naso, the central and local authorities had the initiative to reorganize the museum in Constanta, which became the Regional Museum of Archeology Dobrogea. The promoter of this reorganization was Vasile Canarache, who, enjoying a very good relationship with the local communist authorities, drew up an extensive program of museum capitalization of ancient remains discovered everywhere in Tomis and Dobrogea and, moreover, initiated starting with the summer of 1958 the first systematic researches in the old Pontic settlement.

Also in 1957, the Basarabi Cave Ensemble would be identified, an exceptional archaeological site that would open a series of other discoveries particularly important for knowing the ancient history of this area. The young school of archeology from Constanta: Andrei Aricescu, Adrian Rădulescu, E. Dumitrescu, Doina Galbenu, Marin Perșinaru, Vasile Barbu, Gheorghe Poenaru Bordea, Alexandru Popea, under the leadership of Vasile Canarache, was to be formed within a decade - 1957-1967 -, which we could call the golden decade of archeology from Constanta. The discovery of the Roman Mosaic Building, the Lentiaron, the unveiling of the late enclosure wall and the gates of Tomis, the discovery and research of Tomitan basilicas, the discovery of the Sculptures Thesaurus of Tomis, the research of over 500 tombs in Tomitan necropolises and others are part of this tumultuous but prolific decade of archeology from Constanta.

Cuvinte-cheie: Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, cercetări arheologice, Tomis, Vasile Canarache, Adrian Rădulescu.

Keywords: Dobrogea Regional Museum of Archeology, archaeological research, Tomis, Vasile Canarache, Adrian Rădulescu.

Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea și începuturile școlii arheologice constănțene în perioada 1957-1967

Începuturile cercetărilor arheologice unitar organizate și coordonate în Dobrogea de muzeul constănțean se situează cândva în cursul anilor 1956-1957, odată cu redeschiderea către vizitatori a

* Doctor, muzeograf IA Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, e-mail: roxanne_albu@yahoo.com.

porților instituției într-o nouă clădirea, moment ce avea menirea să marcheze, alături de alte ample manifestări, Bimilenara nașterii poetului Ovidius.

Viitorului muzeu, denumit Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, i-a fost așadar afectat întregul Palat Episcopal de lângă Catedrală, clădire care reclama însă modificări substanțiale, fiind necesare lucrări de consolidare, reparare și compartimentare a spațiului interior, pentru a corespunde noile cerințe. Șantierul de reorganizare, desfășurat în perioada octombrie 1956 - august 1957, a vizat două direcții: organizarea Muzeului de Arheologie în cadrul Palatului Episcopal de la Catedrală, iar cea de-a doua direcție viza organizarea Aquariumului Mării Negre, în incinta fostei clădire anexă a Cazinoului, unde se află și în prezent.

Deschiderea noilor muzee era reclamată însă și de un eveniment cultural internațional, în cadrul căreia României îi revenea un rol semnificativ, fiind vorba de sărbătorirea Bimilenarei nașterii poetului Publius Ovidius Naso, exilat de către împăratul Augustus la Tomis. În rândul numeroaselor manifestări organizate cu această ocazie a fost inclusă și deschiderea oficială, la 27 septembrie 1957, a celor două expoziții, expoziția marină găzduită de Aquarium și expoziția arheologică instalată în Palatul Episcopal, ce prefigura bogatul muzeu din anii următori.

Cu această ocazie, micul muzeu proaspăt reorganizat a fost gazda numeroaselor delegații venite din afara țării, memoria marelui poet fiind evocată într-un cadru festiv, de literați, critici, istorici, arheologi și de o mare de constănțeni, veniți să participe la evenimentul de seamă.¹

Aspect de la inaugurarea Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea, Constanța, Fototeca MINA Constanța, clișeu nr. 550

Aspect de la inaugurarea Muzeului Aquarium, Fototeca MINA Constanța, clișeu nr. 559

Lipsa unui material arheologic bogat a fost prima problemă cu care instituția s-a confruntat, vestigiile descoperite până atunci fiind multe din ele împrăștiate prin diferite colecții private de antichități, fie în patrimoniul Muzeului Național de Antichități sau, și mai rău, distruse sau prădute în timpul celor două războaie mondiale. Astfel încât era firesc ca îmbogățirea patrimoniului muzeal să fi fost – și de atunci până în prezent, neconținut – indisolubil legată de cercetarea arheologică a bogatelor pământuri dobrogene.

Un prim cuvânt despre aceste începuturi romantice ale arheologiei constănțene îi aparține chiar lui Vasile Canarache, ale cărui cuvinte, dezbrăcate de patina discursului oficial și privite într-o lumină obiectivă, relevă acest început simplu: patrimoniul muzeal s-a creat și s-a îmbogățit, an de an, cu și prin ajutorul oamenilor simpli.

În *Mărturisile* publicate în primul număr al anuarului muzeului, Vasile Canarache nota: “ La început n-am avut exponate și am pornit să le căutăm cât mai repede. Ne-am adresat celor care conduceau viața satelor dobrogene. Ne-am adresat oamenilor de la țară și constructorilor de pe șantiere. Am stat de vorbă cu oamenii aceștia, care la început erau surprinși, pentru că nu înțelegeau bine ce vrem, ce căutăm și de ce. [...] După această întâlnire simplă dintre omul de carte și omul

¹ Rădulescu, 1968, pp. 31-32.

bătăturii, amândoi reprezentanți ai aceleiași simțiri și ai aceleiași pământ, pășim mai departe și îi arătăm omului piatra căzută de departe aici, cu scrisul dăltuit în marmură albă. Îi arătăm statuia, mai frumoasă decât oricare altă închipuire pe care a cunoscut-o vreodată. Îi arătăm stâlpii de piatră cu coroana în cap, care susțineau grinzile înflorate ale lăcașurilor străvechi. Atunci, totul devine o singură gândire, un singur înțeles. Pasiunea ne cuprinde pe amândoi, țaran și <<învățat>>. Simțim împreună, iubim împreună și muncim împreună. Așa s-a născut Muzeul de Arheologie din Constanța: prin pregătirea preoțească a oamenilor lui, acasă la oamenii pământului dintre Dunăre și Marea Neagră, pământ pârjolit de veacuri, dar totdeauna viu”².

Într-un *Raport* întocmit de Vasile Canarache în 1958 (fără dată exactă), cu privire la numărul foarte mare de descoperiri semnalate în tot cuprinsul regiunii de comunitățile locale, se preciza: “Odată cu înființarea Muzeului de Arheologie Vasile Pârvan din Constanța, conducerea și colectivul științific al acestei instituții au întreprins o susținută activitate pentru lămurirea oamenilor muncii și a țăranilor colectivști asupra rolului pe care-l are în viața societății noi, muzeul ca factor educativ.[...] În mai puțin de un an (adică perioada 1957-1958), muncitorii de pe șantiere și țăranii colhoznici, care în timpul muncilor de terene descoperă ziduri antice, pietre scrise, sculpturi în marmură și calcar, monede, vase de metal și lut ars, monumente arhitectonice, apeducte, vetre și tot felul de urme ale vieții trecute, nu le mai distrug acum cu târnăcopul și cu fiarele plugului, ci se opresc, le ocolesc, anunță pe secretarul organizației de bază și Sfatul Popular local, telefonează imediat sau trimit un delegat special la Muzeul din Constanța, cer trimiterea unor specialiști la fața locului (...), reușind astfel să salveze sute de monumente și să îmbogățească colecțiile muzeului”³.

Dincolo de specificul exprimărilor din perioadă, se desprinde din citatul prezentat mai sus, modul de lucru la fața locului în cazul unor descoperiri întâmplătoare, care la vremea respectivă aveau loc la tot pasul în Dobrogea. Din documentul citat mai află, astfel, că printre numeroasele descoperiri fortuite, au fost recuperate inventarele funerare a două morminte greco-băștinașe de la Comana și Tariverde, mai multe inscripții și reliefuri de marmură de la Mârleanu și Valea Rea, precum și “primul depozit de unelte de bronz din Dobrogea, la coada lacului Techirghiol, descoperire pe care colectivștii de pe malul lacului au adus-o la cunoștința arheologului Aricescu Andrei de la muzeu”⁴. În zona satelor Straja și Potârnichea, fuseseră identificate și semnalate specialiștilor arheologi urmele unor conducte subterne de colectare a apei potabile și a unor apeducte de epocă greco-romană, iar cercetările întreprinse în cuprinsul anilor 1958-1959 în zona ce suprapunea anticul Tomis a permis descoperirea a “câtorva sute de obiecte antice, străzi, temple și canalizări, care îmbogățesc cunoștințele noastre asupra vieții de acum 2000-2500 de ani sub caldarămurile și temelile Constanței moderne.”⁵

Planul de activitate pentru anul 1958 surprinde mai multe direcții esențiale către care a evoluat activitatea muzeului, direcții pe care le vom prezenta succint în cele ce urmează, pe baza unui Raport de 19 pagini, elaborat în acest sens și intitulat *Planul și baza materială a Muzeului Regional pe 1958*⁶. O primă propunere susținea crearea unui *Consiliu cultural-științific*, gândit ca un for de îndrumare și control superior, ce ar fi fost compus – într-un mod nerealist credem noi – din 50 de persoane din regiune și alți 50 de membri de onoare din București, diferite personalități științifice, care trebuiau să se întrunească în sesiuni științifice regionale, plenare și pe secții. Consiliul ar fi trebuit “să fie administrat de Muzeu”, așadar acest for nu fusese gândit ca un organ de coordonare științifică a instituției, ci ca un organ regional, pus sub administrarea muzeului. Costurile cu întrunirile periodice ale acestui consiliu se ridicau, numai pentru anul 1958, la suma de

² Canarache, 1968, pp. 10-11.

³ *Muncitorii și colectivștii din regiune, în ajutorul Muzeului de Arheologie din Constanța*, dare de seamă semnată de Vasile Canarache (1960?), în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informări pe teme de istorie și arheologie*, f.p.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Raport *Planul și baza materială a Muzeului Regional pe 1958*, în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informări pe teme de istorie și arheologie*, (dosar nenumărat).

310.000 lei⁷ și cum nu am găsit alte referințe legate de el, presupunem că propunerea nu a fost aprobată de către Comitetul Executiv al Sfatului Popular Regional, fiind abandonată.

Al doilea plan de organizare viza realizarea unor ample lucrări de amenajare la *Secția de istorie veche a Muzeului* (ce funcționa din 1957 în clădirea actualului Palat Episcopal): definitivarea iluminatului, îmbogățire mobilierului cu vitrine și suportți, completarea graficii, a panotajului, montarea de noi rafturi și rastele pentru depozite ș.m.a.d, cheltuieli estimate la circa 400.000 lei. O mențiune specială merită propunerea de completare a personalului muzeal cu mai multe posturi permanente, printre care se prevedea angajarea a doi muzeografi principali, doi îndrumători (ghizi), înființarea unui post de șef de sector pe perioadă antică, precum și a unui post de director adjunct.⁸

La punctul 3, *Secția științele naturii – Aquarium*, erau prevăzute lucrări de completare atât la interiorul clădirii, cât și la definitivarea graficii și panotajului expoziției, ce se ridicau la circa 370.000 lei.⁹ Punctul 4 viza organizarea unei secții deosebit de importante în funcționarea instituției – crearea unei *Secții de documentare*. Reclamată ca fiind indispensabilă muzeului, activitatea acestei secții fusese gândită de Canarache încă din 1957, când – spunea acesta - “am fixat domeniile de activitate, sistemul de lucru și sistematica organizării interioare a serviciului. S-a întreprins chiar o activitate de început cu caracter experimental și s-a ajuns la definitivarea tipului de fișă-referat. [...] În lunile noiembrie, decembrie (1957 – n.n.) și ianuarie (1958 – n.n.) s-au realizat cca 500 fișe-referat, care din lipsă de mașini de scris, cartoteci, clasoare și personal au rămas în manuscris”¹⁰. Compartimentul documentării ar fi urmat să realizeze circa 800 de fișe lunar, care trebuiau să asigure fondul documentar și informativ al muzeului, fără de care buna funcționare a acestuia nu putea fi posibilă.

Un alt punct în Raport viza organizarea *Cercetării arheologice*, care l-a vremea respectivă era apanajul aproape exclusiv al cercetătorilor Institutului de Arheologie de sub egida Academiei R.P.R. În materialul citat se preciza că înaltul for științific “practică săpături organizate pe contul ei numai la Istria și întâmplător, redus, în alte centre din Dobrogea”^{*}, dar amploarea acestora era redusă în raport cu filonul inestimabil de mărturii istorice păstrat în pământul spațiului danubiano-pontic. Mai mult – aprecia Vasile Canarache – “importanța și proporțiile domeniului arheologic din Dobrogea, peste 200 centre necercetate încă, bogăția acestor centre, clasează regiunea noastră ca fiind cea dintâi în acest domeniu”¹¹. Abil în a-și găsi aliați locali în rândul autorităților locale, ce puteau susține Muzeul în începerea cercetărilor arheologice, Canarache preciza: “de aceea se impune ca Sfatul Regional Constanța, direct sau cu sprijinul Institutului de Arheologie al Academiei, să întreprindă cât mai urgent cercetări și săpături arheologice, [...] este nimerit să punem în lucru, începând cu primăvara 1958 degajarea zidului de incintă al orașului Tomi, precum și galeriile subterane, centre care n-au fost niciodată cercetate și a căror descoperire va aduce fără îndoială un răsunător aport la monumentalitatea și urbanistica Constanței de azi”¹².

Planul de cercetare pe anul 1958 prevedea:

“- Cercetarea și amenajarea galeriilor subterane ale Constanței70.000
 -Degajarea zidului de incintă al Tomisului100.000
 -Refacerea sau demontarea mozaicului din Piața Ovidiu.....20.000”¹³

⁷ *Ibidem*, p. 4.

⁸ *Ibidem*, pp. 5-6.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 8.

* Era totuși, o exprimare oarecum exagerată din partea lui Canarache, deoarece Institutul coordona săpături în diferite puncte din Dobrogea, la Cernavodă, Capidava, Histria, Mangalia ș.a., dar era de înțeles dacă avem în vedere faptul că directorul muzeului constănțean încerca să atragă susținerea forurilor conducătoare pentru a demara săpături sistematice în diferite centre dobrogene.

¹¹ *Ibidem*, p. 10.

¹² *Ibidem*.

¹³ Face referire la mozaicul descoperit în cadrul cercetărilor întreprinse în strada Marcus Aurelius, unde în toamna anului 1955 s-au desfășurat săpături ce au scos la lumină un edificiu ce adăpostea o Sală cu mozaic, datată sec. IV

-Săpături de salvare și ocazionale în oraș și regiune	40.000
-Săpături în comuna primitivă.....	20.000
-Participarea la săpăturile Academiei.....	50.000
	Total lei 300.000” ¹⁴

În mod surprinzător, în preocupările științifice ale anului 1958 apare și grija pentru repertorierea monumentelor istorice, culturale dar și ale naturii, în această ultimă categorie fiind înscrise peșterile, arborii cu valoare monumentală și muzeistică, unele lacuri și păduri din Dobrogea, considerate monumente ale naturii. Pentru această sarcină trebuia creat un serviciu special de inspecție și control la nivel regional, pentru întreaga regiune a Dobrogei, care ar fi trebuit să înregistreze, în primul rând, cele circa 50 de centre arheologice cunoscute până atunci, din care multe era supuse distrugerilor.

Editarea primelor publicații ale muzeului trebuia să ducă la “valorificarea științifică și publică a acestei munci”, fiind înaintată propunerea redactării “unui periodic trimestrial al Regiunii (cea ce ar fi de dorit)”¹⁵ și alte două volume de studii, pentru care s-a propus alocarea sumei de 300.000 lei.

În fine, ultima problemă pe care directorul de atunci a ridicat-o autorităților locale și care figura ca preocupare majoră a instituției nou reorganizate viza restaurarea Monumentului de la Adamclisi. Cu această ocazie se amintea “[această problemă] a fost pusă de mai multe ori și ea se găsește în atenția forului conducător. Dacă se obține hotărârea guvernamentală de a se reda Dobrogei piesele duse la București și de a se începe lucrările de restaurare, este bine de atras atenția de pe acum că această lucrare complexă ar necesita o sumă extrem de importantă (cca. 3 milioane), care n-ar putea fi acoperită decât dintr-un fond excepțional pe linie republicană”¹⁶.

Nu toate propunerile formulate în amintitul document și-au găsit împlinirea în cursul anului 1958 și al anilor următori. O situație mai clară a cercetărilor științifice apare formulată într-un alt document datat 1 martie 1958, *Raport general asupra stadiului lucrărilor la care este angajat Muzeul Regional Constanța*¹⁷, din care rezultă preocuparea pentru săparea și amenajarea zidului de incintă a vechiului Tomis, restaurarea și consolidarea turnului Măcelarilor, precum și cercetarea și amenajarea galeriilor subterane.

În vara aceluiași an, 1958, se situează și începuturile cercetării științifice a spațiului dobrogean printr-un program unitar gândit și coordonat de către Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, program care a implicat specializarea propriilor angajați pe diferite epoci istorice, precum și colaborarea cu o serie de instituții naționale sau din afara granițelor țării.

O dare de seamă din 4 iulie 1958, înaintată de Vasile Canarache Sfatului Popular Regional Constanța (Secția Învățământ și Cultură), definea stadiul lucrărilor de cercetare și colectivul angrenat: “Săpăturile și consolidările au început în ziua de 15 iunie, cu toate că la acea dată și nici până azi, nu a fost asigurată încă baza materială corespunzătoare planurilor inițiale, a fost antrenată în acest început organizația regională și orașenească UTC și un colectiv de arheologi specializați în săpături arheologice sclavagiste, cercetători științifici ai Academiei R.P.R. și ai Academiei

p.Chr. Frumosul fragment de mozaic păstrat ar fi avut, însumat, o suprafață de 29,5 mp, fiind compus din cinci feluri de pietricele (tesserae), fiecare de o culoare deosebită. Cu ocazia publicării descoperirii, în 1957, de către Emil Condurachi și colaboratorii, se menționează și faptul că cercetarea sitului s-a făcut în colaborare cu specialiștii Muzeului Regional din Constanța, sub oblăduirea Sfatului Regional Constanța, vezi Condurachi *et al.*, 1957, pp. 88-94 și p. 94, n. 2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹⁷ Canarache, V., *Raport general asupra stadiului lucrărilor la care este angajat Muzeul Regional Constanța*, în Arhiva veche a MINAC, dosar 66 (cuprinde documente elaborate între anii 1957-1965), nenumerotat.

R.P.Bulgaria”¹⁸, la care se adăugau colaborările cu Institutul de Speologie, Institutul de Arhitectură, dar și cu personalități ale vieții științifice și culturale.

Într-un raport redactat la începutul lunii iulie 1958¹⁹ era prezentat și colectivul științific angrenat în primele săpături arheologice organizate de muzeu la Tomis: prof. T.Sauciuc-Săveanu conducea Sectorul E – Șantierul 1 (Bl. Republicii), ajutat de M.Leahu și Nicolae Harțuchi²⁰. Profesorul Toefil Ivanov, de la Academia R.P.Bulgară, avea sub conducerea sa Șantierul 4, Sectorul A (șquarul și curtea barăcilor de pe strada Tomis, colț cu străzile Marc Antoniu și Mircea cel Bătrân); Prof. Iorga Stoian, cercetător principal la Institutul de Arheologie din București conducea Șantierul 1 – Sectorul B; profesorul Sszekely Zoltan (de la Muzeul Regional Sfântul Gheorghe) conducea Șantierul nr. 2 – Sectorul A (la Serpentine); Constantin Preda (de la Institutul de Arheologie din București) avea sub supravegherea sa Șantierul nr. 1 – sectorul de Sud, iar Alexandru Popea, proapăt absolvent al Facultății de Istorie din București și arheolog la muzeul constănțean supraveghea Șantierul nr. 1, Sector A.²¹

În ceea ce privește personalul muzeului, acesta era distribuit după cum urmează: Nicolae Harțuchi, șef de secție, activa pe sectoare ce avea descoperiri din preistorie (cel mai probabil pe întregul județ), Adrian Rădulescu, specializat pe perioada antică, conducea Sectorul C al Șantierului 1, iar M.Leahu și N.Harțuchi erau trecuți și la Sectorul E al Șantierul 1, coordonați de prof. Sauciuc-Săveanu.

Responsabilitatea tuturor cercetărilor efectuate la Tomis cădea în sarcina lui Vasile Canarache, care, în calitate de director al muzeului, iniția, organiza și conducea toate sectoarele, sub egida Institutului de Arheologie al Academiei R.P.R.²²

În timpul acestei prime campanii de cercetări sistematice de la Tomis au fost angajați temporar sau permanent și arhitectul Corneliu Dan (de la Institutul de Proiectări Constanța), Gurman Marcel, administrator al tuturor șantierelor arheologice, un angajat tehnic care se ocupa de uneltele șantierelor, precum și 2 mineri de adâncime²³, aduși la Constanța probabil pentru a degaja unele sectoare prăbușite ale galeriile subterane.

În această perioadă, reluând munca începută de Vasile Pârvan, specialiștii muzeului au pornit la dezvelirea zidului roman de incintă al cetății, săpăturile extinse și sondajele permițând identificarea traseului pe o lungime de circa 1.000 metri. Se avea în vedere “*cercetarea aripii de vest a zidului, pentru a ne da seama dacă există o a treia poartă către Callatis și pentru a lămurii*

¹⁸ *Dare de seamă din data de 4 iulie 1958, înaintată către Sfatul Popular Regional Constanța, Secția Învățământ și Cultură*, Arhiva veche a MINAC, dosar 66 (cuprinde documente elaborate anii 1957-1965), nenumărat.

¹⁹ Canarache, V., *Colectivul de colaboratori științifici angajați temporar la lucrările arheologice ale Muzeului Regional Constanța 15 iunie - 15 septembrie 1958*, în Arhiva veche a MINAC, dosar 66 (cuprinde documente elaborate între anii 1957-1965), nenumărat.

²⁰ Harțuchi, N., (1928-2003) a fost profesor de istorie și cercetător a cărui activitate s-a legat de organizarea Muzeului Memorial Hristo Botev din Brăila, dar și de organizarea Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea, unde a activat ca director după 1 ianuarie 1957. Într-un articol publicat în 1999, la împlinirea a 70 de ani de viață ai profesorului, era trecută în mod eronat perioada când acesta a fost director la Constanța (ianuarie 1957-septembrie 1958), a se vedea Căndea, 1999, pp. 1-6. Într-o adevărită emisă către Nicolae Harțuchi (datată 9 decembrie 1962) se preciza: “Se adevărește de noi prin prezenta că tovarășul Harțuchi Nicolae a fost angajat al Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea și conform statelor de salarii a îndeplinit următoarele funcții: de la 1 ianuarie 1957 până la 1 octombrie 1957 a funcționat ca director al Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea. De la 1 octombrie 1957 până la 31 septembrie 1957 a funcționat ca muzeograf la Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea”, vezi SJANC, Fond Comitetul de Cultură și Educație Socialistă, Dosar 3/1962-1963, f. nenumărată. Alăturat apare cererea lui Nicolae Harțuchi de eliberare a adevărită, în care se preciza că a activat la muzeul constănțean ca șef al Secției Arheologie din octombrie 1957 până la 1 ianuarie 1958, în *loc. cit.* Cel mai probabil Nicolae Harțuchi a rămas în colectivul științific al Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea și după ianuarie 1958, ca simplu muzeograf, iar din septembrie 1958 apare menționat ca cercetător științific la sectorul paleolitic al Institutului de Arheologie București.

²¹ *Ibidem.*

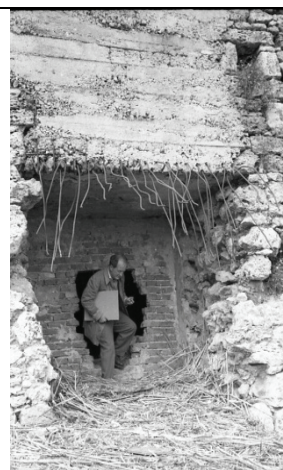
²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

*sistemul de coborâre a zidului spre port*²⁴, fiind vorba în epocă de poarta cetății de la actualul Teatru Fantasio, când de fapt, această poartă avea să fie identificată ulterior, în zona Serpentineilor (la capătul străzii Traian).

Cercetători ai zidului de incintă de la Tomis - anul 1958, în dreapta Vasile Canarache și Teofil Ivanov, Fototeca MINAC, clișeu nr. 480

Arheologii Iorgu Stoian și Teofil Ivanov la cercetările din Tomis, Fototeca MINAC, clișeu nr. 523.

Cercetătorul Székely Zoltán (?) la Serpentine- pct. Zidul genovez , Fototeca MINAC, clișeu nr. 491.

Secția Arheologie a Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea, Fototeca MINAC, Cliseu nr. 572 /2 (în plan central Vasile Canarache și Adrian Rădulescu)

²⁴ *Noile probleme arheologice în Dobrogea în lumina ultimelor descoperiri*, în Arhiva veche a MINAC, dosar Articole, idei, informații pe teme de istorie și arheologie, (dosar nenumărat).

	
<p>Arheologul Vasile Barbu, Fototeca MINAC, clișeu nr. 1035</p>	<p>Arheologul Alexandru Popea, Fototeca MINAC, clișeu nr. 540</p>
	
<p>Șantierul arheologic de la Turnul de incintă (1958) Fotografie propagandistică ce ilustrează implicarea Organizației de voluntari UTM Cooperativa Energia Fototeca MINAC, clișeu nr. 494</p>	<p>Șantierul arheologic de la Serpentină, pct. Atelierul de Marmură, anii 1958-1960 Fototeca MINAC, clișeu nr. 486</p>

În general activitatea muzeului din anii 1958-1960 este mai puțin documentată, probabil că încă nu se înrădăcinase tradiția redactării rapoartelor anuale de activitate. Totuși, grație unor rapoarte periodice înaintate către Academia Română și publicate sub formă de note succinte în diferite reviste de specialitate, am putut identifica, în linii mari, cercetările arheologice întreprinse de colectivul științific constănțean în această perioadă. Dintr-un astfel de raport aflăm că în decursul primei campanii arheologice de la Tomis (iulie – octombrie 1958), s-a cercetat zidul de incintă în trei puncte principale: Poarta de NV, Poarta de Nord, precum și Turnul Măcelarilor (reluându-se practic cercetările lui Vasile Pârvan), fiind executate sondaje de-a lungul incintei în mai multe sectoare; s-au efectuat săpături la atelierelor de marmură de la Serpentine, precum și sondaje și cercetări la două dintre galeriilor ce traversau peninsula, ajungând până la plaja Modern²⁵.

Pentru anul 1959 Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea a luat inițiativa de a organiza săpături de salvare în diferite puncte din Constanța și teritoriul din jur, unul dintre obiectivele alese fiind așezarea neolitică identificată la Techirghiol - punctul Dealul Minerva (la marginea de SE a orașului)²⁶. De asemenea, tot în cursul anului 1959 cercetătorii muzeului au efectuat supravegheri arheologice asupra teritoriului Mangaliei (orașul antic Callatis), realizând și săpături de salvare în colțul de NV al cetății, precum și în cimitirul din epoca grecească, unde s-au descoperit două morminte princiare, din care unul conținea un papirus – singurul papirus descoperit pe teritoriul țării noastre.²⁷

²⁵ Popescu, 1959, p. 592.

²⁶ Comșa *et al.*, 1962, p. 165.

²⁷ Popescu, 1960, pp. 182-186.

În materialul *Noi probleme arheologice în Dobrogea în lumina ultimelor descoperiri*, prezentat probabil în cadrul unei manifestări științifice, Vasile Canarache înregistra progresele cercetării arheologice în regiunea Dobrogea, precum și provocările cu care tânărul colectiv științific constănțean se confrunta. Din recenzarea activității științifice a anilor 1958-1960 aflăm că în scurta perioadă de timp scursă fuseseră identificate “cca. 20 de așezări neolitice”, [care erau] “rezultatele săpăturilor organizate de Muzeul Regional Dobrogea la Techirghiol, Limanu, Calfa, Medgidia precum și descoperirile întâmplătoare de la Costinești, Ghindărești, Radova, Grădina etc., puse alături de rezultatele cercetărilor efectuate de Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R.”²⁸. Aceste descoperiri – nota Canarache – documentau temeinic cele două mari culturi neolitice din Dobrogea, Hamangia și Gumelnița și demonstau că neoliticul în Dobrogea ar fi avut o evoluție deosebită față de restul zonelor adiacente.

De asemenea, săpăturile întreprinse la Baia, Medgidia, Casimea, Cernavodă (de către Institutul de Arheologie din București) și cele de la Belic, Hârșova, Calfa și Rasova (realizate de specialiștii locali) documentau tranziția de la neo/eneolitic la epoca bronzului. Cât privește vestigiile din epoca fierului, între anii 1958-1960 au fost identificate și săpate parțial/integral centrele de la Valea Rea, Hârșova, Tuzla, Topalu, Ghindărești, Petroșani, Belic, Radova, Adamclisi, Nuntași, Hagieni, Constanța ș.a.²⁹

Canarache semnală cu aceeași ocazie extraordinara descoperire realizată în anul 1960 la Castelu – este vorba de cazanul scitic de sec. V-IV a.Chr., aflat în prezent în expoziția permanentă – care, alături de menhirul cu akinakes descoperit la Sibioara și alte artefacte scitice, veneau să contureze puternica influență scitică în Dobrogea preromană.

Tot în 1960 a avut loc la Ostrov o descoperire spectaculoasă, despre care aflăm dintr-un articol de specialitate publicat de profesorul Adrian Rădulescu trei ani mai târziu: “În februarie 1960 au fost scoase la lumină, la Ostrov, câteva morminte aparținând necropolei romane de lângă Durostorum (astăzi Sulistra). În urma lucrărilor [agricole] s-au descoperit vase de ceramică, o monedă și două coifuri de bronz dintre care unul cu vizieră. Coifurile, bogat decorate, erau în momentul descoperirii într-o stare de conservare proastă: prezintă fragmentări cauzate de oxidarea metalului în părțile laterale.”³⁰

Coif cavalerie de paradă, cu mască și vizieră
Fototeca MINAC, clișeu nr. 787

Coif cavalerie de paradă în formă de bonetă frigiană
Fototeca MINAC, clișeu nr. 791

Cele două coifuri prezentau numeroase deteriorări, fiind recuperate din săpătură o serie de fragmente ce au fost ulterior curățate și restaurate. Primul coif, cu mască și vizieră de cavalerie, era decorat în tehnica *au repousse*, cu motive reprezentând animale fantastice (grifon, mistreți, lei,

²⁸ *Noile probleme arheologice în Dobrogea în lumina ultimelor descoperiri*, în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informări pe teme de istorie și arheologie* (nenumărat).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Rădulescu, 1963, p. 535 și n. 1.

șerpi). La ceafă apar reprezentate două Victorii înaripate, purtând cununa victoriei, iar pe față apare imaginea buclată a Gorgonei.

Cel de-al doilea coif, tot de paradă, era în formă de bonetă frigiană, pe apărătorile de obraji (obrazare) fiind reprezentată imaginea unui dioscur. Partea superioară (astăzi incompletă) a fost realizată în forma unui cap de vultur, personificarea zeului Jupiter. Corpul păsării răpitoare, acoperit cu pene și solzi, coboară spre baza coifului. În partea anterioară coifului (în zona lobului occipital) a fost reprezentată imaginea meduzei, cu scop apotropaic. Axul median era ornat cu șerpi, iar în registrul inferior apar reprezentări ale divinităților victorioase. După atenta studiere a pieselor, arheologul Adrian Rădulescu aprecia că respectivele coifuri fuseseră folosite, cel mai probabil, în jocurile hipice din antichitate, sau ca elemente funarere, ele făcând dovada importanței militare pe care o avea în epocă cetatea Durostorum, sediu al Legiunii a XI Claudia.³¹

În Raportul lui Vasile Canarache citat mai sus un spațiu amplu a fost alocat, cum era și firesc, cercetărilor de la Tomis. Cu acest prilej, se aminteau săpăturile de salvare întreprinse pe strada Elena Pavel, care au permis înregistrarea a cinci straturi de culturi suprapuse, dovada “continuității de viață la Tomis, începând cu sec. V î.e.n. și până în sec. VI e.n”, precum și documentarea arheologică a stratului arhaic la Tomis la – 4,50 m, care situa începuturile Tomisului “cel puțin din secolul al V î.e.n.”³².

Totodată se preciza și faptul că au continuat sondajele și cercetările la zidul roman de incintă pe o lungime de peste 1000 m, pentru a se identifica atât traseul zidului, cât și poarta către Callatis.

Elemente care ilustrează săpăturile efectuate la Tomis între anii 1959-1960
Fototeca MINAC, clișeu nr. 813, clișeu nr. 812

Era, în fapt, perioada cea mai prolifică, dar în egală măsură romantică, a săpăturilor arheologice de la Tomis, când pușinii specialiști locali – Andrei Aricescu, Vasile Barbu, Eugen Dumitrescu, Doina Galbenu, Marin Perșinaru, Gheorghe Poenaru Bordea și Adrian Rădulescu – în frunte cu directorul Vasile Canarache, dezveleau părți esențiale din vechiul oraș tomitan. Pentru că documentul reprezintă o sinteză a acestor cercetări, ne vom opri în cele ce urmează pentru a semnala și alte aspecte ale cercetărilor arheologice din epocă.

În anii 1958-1960 au fost efectuate săpături și în alte puncte ale Constanței, ca de exemplu pe terenul fostei gări și în cartierele învecinate, care au permis identificarea unui număr important de monumente. Au fost descoperite locuințe, cuptoare de ars ceramica și cărămida, precum și două bazine impozante, monumente de cea mai mare importanță, necunoscute până atunci la Tomis. Despre această ultimă descoperire Canarache nota: “Dimensiunile mari ale bazilicii și existența unei fântâni lângă nartex, care ar fi putut deservi un baptisterium, ne-ar putea duce la concluzia că aici s-ar fi aflat o reședință episcopală”³³. Despre aceste descoperiri de referință vom reveni însă, în a doua parte a studiului nostru, pentru că ele se înscriu în registrul marilor descoperiri arheologice tomitane.

³¹ Rădulescu, 1963, p. 549, 550.

³² *Noile probleme arheologice în Dobrogea în lumina ultimelor descoperiri*, în Arhiva veche a MINAC, dosar Articole, idei, informații pe teme de istorie și arheologie (nenumotat).

³³ *Ibidem*.

În același **Raport** din 1960 directorul muzeului menționa alte puncte unde fuseseră întreprinse cercetări și periegeze, precum dezvelirea unui nou cartier al Tomisului, situat la circa 1 km de acropolă, și în baza căruia arheologii apreciau că orașul antic era de 3-4 ori mai mare decât Istria și de cel puțin 8 ori mai întins decât Callatisul. De asemenea, în afara zidului târziu de incintă s-au săpat în perioada amintită circa 500 de morminte de incinerație și de înhumare din necropolele Tomisului (din perioadă greacă, elenistică și romană), prilej cu care unele dintre aceste descoperiri aduseseră mari surprize³⁴. Săpăturile de pe terenul fostei gări scosese la iveală, pentru prima dată, necropola elenistică de incinerație a vechiului oraș și un inestimabil inventar funerar ce documenta existența unei culturi elenistice specifice la Tomis.

Aici trebuie să menționăm că unul dintre primii cercetători care s-a ocupat de necropolele tomitane a fost Vasile Barbu. Cercetările întreprinse de acesta în cursul anilor 1959-1960 au scos la suprafață numeroase obiecte descoperite în mormintele tomitane, unele din ele fiind descoperite exact așa cum fuseseră depuse în momentul înmormântării, spre folosința în viața de dincolo a defunctului. Despre o descoperire spectaculoasă efectuată în această campanie, ne povestește chiar autorului ei într-un volum publicat în 1972: “În fundația unui singur bloc de locuințe din centrul Constanței s-au descoperit, în vara anului 1959, un număr de 30 de morminte. Unul dintre ele era într-o nișă săpată în lutul galben, la o adâncime mult mai mare decât a celorlalte. [...] După o încercare nereușită de conservare a capacului de la sicriu, s-a început cercetarea propriu-zisă.”³⁵ Tânăra care fusese înhumată aici avea un inventar funerar foarte bogat, compus din bijuterii și vase de sticlă, vase ceramice și alte piese, toate păstrate *in situ* așa cum fuseseră ele depuse. Una din cănițe purta scrisă, în grecește, o imprecizie de rugăciune, “*Fii îndurător cu mine, Doamne*”, formulă întâlnită la păgâni și preluată apoi și de creștini.³⁶

În interiorul, dar mai ales în afara orașului, cercetări de mare amploare au vizat și studierea apeductelor antice, fiind identificate la începutul anilor '60 nu mai puțin de 50 de puncte (centre) cu urme de instalații hidrotehnice romane, precum cele de la Ostrov, Canlia, Urluia, Șipotele, Valea Rea (în raionul Adamclisi), Corugea, Războieni, Sâmbăta Nouă (în raionul Hârșova), Visterna, Vadu (raionul Istria), Sibioara (raionul Medgidia), Potârnichea, Filimon Sârbu, Comana, Plopeni, Agigea, Limanu, Vârtop (în raionul Negru Vodă) ș.a.³⁷

Deși mai puțin documentată în rapoartele periodice pe care le realiza muzeul, și cercetarea urmelor civilizației medievale a fost inclusă în planul anual de activitate. Astfel s-au efectuat periegeze în circa 26 de puncte din întreaga regiune (raioanele Adamclisi, Hârșova, Istria-Enisala, Medgidia, Negru Vodă), dar săpături sistematice au fost efectuate doar la Castelu și Limanu. Rezultatul acestor săpături, periegeze și a descoperirilor întâmplătoare – în cadrul cărora ceramica cenușie specifică secolelor IX-X era predominantă – a permis documentarea unui orizont medieval timpuriu în Dobrogea, cu o populație uniform răspândită în întreaga regiune.³⁸

Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu, semnalat încă din toamna anului 1957 cu ocazia unor lucrări ocazionale, a fost cercetat în perioada imediat următoare în trei etape: prima campanie (20 martie-10 aprilie 1958) a fost susținută de Nicolae Harțuchi și Adrian Rădulescu; cea de-a doua campanie de săpături (18 mai -6 iunie 1958) a fost condusă doar de Nicolae Harțuchi, pentru ca cea de-a treia campanie, organizată în perioada 17-31 iulie 1958, să fie coordonată de Adrian Rădulescu și Maria Comșa³⁹. Cercetările au continuat și în cursul anului 1959, cu fonduri puse la dispoziție de muzeul constănțean, pentru a fi identificate limitele necropolei feudale și pentru a se salva, pe cât

³⁴ Barbu, 1965, pp. 436-437.

³⁵ Barbu, 1972, p. 109.

³⁶ Barbu, 1972, p. 110.

³⁷ *Noile probleme arheologice în Dobrogea în lumina ultimelor descoperiri*, în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informații pe teme de istorie și arheologie* (nenumărat).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Rădulescu, Harțuchi, 1967, pp. 5-6.

posibil, tot materialul păstrat.⁴⁰ Numărul mare de morminte identificate (182) i-a determinat pe arheologii amintiți să considere această necropolă plană, cu mai multe tipuri de morminte, foarte importantă pentru cunoașterea unui orizont feudal-timpuriu în Dobrogea și a permis o mai bună înțelegere a unor realități existente la sfârșitul sec. al IX-lea și în prima jumătate a sec. al X-lea.

Pentru anii următori, 1961-1963, muzeograful și arheologii constănțeni au realizat mai multe sondaje, săpături de salvare sau săpături sistematice în diferite zone ale Dobrogei: astfel, s-au efectuat săpături de salvare la tell-ul neolitic de la Hârșova⁴¹, la Gura Dobrogei, Nicolae Bălcescu, Sîmbăta Nouă, Mangalia⁴²; cercetări sistematice au fost efectuate în așezarea neolitică identificată la Costinești, pe micul promontoriu dintre mare și lac, precum și la Hârșova, unde, “în vederea consolidării și amenajării cetății Carsium, s-a organizat o săpătură sistematică pe toată lățimea și lungimea cetății”, urmărându-se în mod deosebit stratigrafia⁴³.

Anul 1964 a adus o semnificativă mutație în raporturilor dintre muzeul constănțean și Academia R.P.R., respectiv Institutul de Arheologie aflat sub egida sa. În primăvara anului 1964, la Constanța s-a încheiat un set de protocoale, prin care se stabileau noile condiții de conservare, administrare și valorificare muzeistică a sitului arheologic Histria, a Monumentului Triumfal și a cetății antice Trophaeum Traiani. Din partea Academiei a fost prezent la discuții academicianul Emil Condurachi – director al Institutului de Arheologie și conducător al Șantierului arheologic Istria, iar preluarea în administrare s-a făcut de către Petre Ionescu, președintele Comitetului Executiv al Sfatului Popular al Regiunii Dobrogea.

În textul primului protocol semnat la Constanța la 2 aprilie 1964 se preciza: “Începând cu data emiterii prezentului protocol așezarea antică Istria trece din administrarea Academiei R.P.R. în administrarea Sfatului Popular al Regiunii Dobrogea, urmând ca cercetarea științifică a acestei așezări să se efectueze în continuare de către Academia R.P.R.; Pentru asigurarea unor condiții optime de valorificare muzeistică a întregii așezări, Sfatul Popular al Regiunii Dobrogea va lua măsuri să organizeze întreaga activitate de administrare a monumentului, de popularizare și de valorificare turistică a acestuia”⁴⁴. Cât privește Monumentul Triumfal și întregul complex arheologic, și acestea treceau în administrarea Sfatului popular, specificându-se că “Metopele și toate celelalte piese ale complexului trec în grija și păstrarea Sfatului Popular al Regiunii Dobrogea”⁴⁵. În fapt, însă, administratorul celor două complexe arheologice avea să devină muzeul constănțean, o evoluție firească ce avea să permită ulterior inițierea marilor proiecte de muzeificare și valorificare a patrimoniului antic dobrogean.

Între anii 1965-1967 Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea a efectuat săpături sistematice la Tomis, unde s-a continuat cercetarea sistematică a Edificiului Roman cu Mozaic descoperit în 1959, la edificiul de pe faleză identificat ca fiind un *lenticarion* din sec. al IV-lea, precum și în alte puncte ale orașului, unde au fost cercetate circa 80 de morminte elenistice și romane, unele dintre ele având bogate inventare funerare⁴⁶.

În afara Tomisului, specialiștii muzeului au efectuat cercetări la Capidava (com. Topalu), alături de specialiști din cadrul Comisiei Muzeelor; la Adamclisi, unde au identificat apeductul roman de la marginea comunei, precum și traseul acestuia spre satul Șipotele; la Oltina, unde s-au făcut săpături de salvare într-un complex de cuptoare romane și au efectuat supravegheri arheologice sau săpături de salvare pe cuprinsul fostei cetăți Callatis.⁴⁷

⁴⁰ Comșa *et al.*, 1962, p. 649.

⁴¹ Popescu, 1962, p. 204.

⁴² Popescu, 1963, p. 455, 458.

⁴³ Popescu, 1964, p. 555, 563.

⁴⁴ **Protocol încheiat la 2 aprilie 1964, la sediul Comitetului executiv al Sfatului popular al Regiunii Dobrogea**, în Arhiva veche a MINAC, dosar 66 (cuprinde documente elaborate între anii 1957-1965), nenumărat.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Popescu, 1966, p. 717.

⁴⁷ Popescu, 1968, p. 688.

În mod sigur însă, marile descoperiri arheologice ce au debutat în anul 1967 și au continuat apoi, în anii ce au urmat, într-o înlănțuire pusă parcă sub semnul Fortunei, aveau să consacre școala de arheologie constăneană și să scrie una dintre cele mai frumoase pagini din arheologia română.

Anii marilor descoperiri

Bisericiuțele rupestre din Dealul de Cretă - debutul unei serii de descoperiri de senzație

Descoperirea în vara anului 1957 a Complexului din dealul de cretă de la Basarabi a reprezentat un frumos debut al celei mai prolifiche perioade de descoperiri arheologice din Dobrogea⁴⁸. Cercetat de specialiștii Academiei Române, care au colaborat îndeaproape de specialiștii Direcției Monumentelor Istorice (DMI), Complexul rupestru de la Basarabi deveschidea orizonturi noi de cunoaștere și înțelegere a realităților din zonă pentru perioada de trecere de la primul la cel de-al doilea mileniu creștin.

În primii doi ani de cercetări Muzeul Regional de Arheologie Constanța a participat și el, prin directorul său, la campaniile de săpături și degajări a materialului arheologic, dar pe parcurs pare că au existat anumite nemulțumiri care au apărut la nivel local față de modul în care era gestionată cercetarea și valorificarea științifică a monumentului.

La patru ani de la identificarea complexului aflăm dintr-un document redactat de Vasile Canarache care era situația sitului, care erau problemele de conservare apărut și poziția adoptată de muzeu în raport cu propunerile formulate până atunci. Aflăm astfel, că în 1957 în dealul de cretă “muncitorii descoperiseră mai multe încăperi săpate în stâncă, pe a căror pereți erau incizate figuri umane, animaliere și texte scrise. Mai târziu cercetarea a fost predată Institutului de Arheologie al Academiei R.P.R., care continuă și acum (în anul 1961 – n.n.) lucrările în colaborare cu Direcția Monumentelor Istorice, sub răspunderea științifică a lui Ion Barnea.⁴⁹ [...] Din punct de vedere științific, problema nu a fost nici până astăzi elucidată, pentru că – deși au trecut 4 ani de la descoperire – materialul paleografic nu a fost în întregime publicat și nici măcar prin copii adus la cunoștință savanților slaviști din afara țării. Dată fiind originalitatea și chiar unicitatea scrierii atât de variate de pe pereții de cretă, cât și portretistica și, în genere toată grafica, descoperirea a produs o adevărată emoție pentru că – după cum se știe – se pare că avem în acest caz singura documentare materială asupra sec. IX-XI, ceea ce într-adevăr ar putea constitui pentru <<vremea aceea de întuneric>> o descoperire epocală.”⁵⁰ După expunerea acestei motivații, directorul Canarache deplângea faptul că marii slaviști din țară și din afara ei nu fuseseră cooptați să “deslege enigma alfabetului și limbii, a timpului și a încadrării istorice” a Complexului, solicitând chiar organizarea și București a unor întruniri ce urmau să adune specialiștii din domeniu.

Cât privește conservarea monumentului, Canarache preciza că la momentul respectiv conservarea *in situ* era deosebit de greu de realizat, deoarece dealul prezenta numeroase fisuri, iar unele încăperi erau deja surpate. Restaurarea pe loc, așa cum fusese ea proiectată de DMI, nu doar că era foarte costisitoare (circa 1.000.000 lei), dar nu era viabilă în viitor, convingerea acestuia fiind că în anii următori complexul s-ar fi surpat. Ca propunere tehnică de prezervare a inscripțiilor și desenelor (graffiti) de la bisericuțe, Canarache propunea “*tăierea pe anumite grosimi, parțial sau total, a pereților cu scrieri și gravuri, transportarea lor într-o sală mare de muzeu sau într-un lapidarium, în care să existe condițiuni constante, în care agenții chimici să nu poată lucra și piesele atât de friabile să poată să se păstreze.*”⁵¹

⁴⁸ Descoperirea a fost realizată de câțiva muncitori care, în după amiază zilei de 11 iunie 1957 au identificat o intrare ce dădea într-o mică încăpere, care, la rândul ei, comunica cu alte două încăperi, săpate în masivul alb de cretă, vezi Barnea, Bilciurescu, 1959, p. 541.

⁴⁹ Un prim raport preliminar al cercetărilor a fost publicat în anul 1959, vezi Barnea, Bilciurescu, 1959, pp. 541-566.

⁵⁰ Canarache, V., *Problema descoperirilor arheologice din Dealul de cretă de la Basarabi*, în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informații pe teme de istorie și arheologie* (nenumărat).

⁵¹ *Ibidem*.

Tonul de nemulțumire transpare din întregul document, poate pe bună dreptate căci preluarea apanajului cercetării de către specialiștii de la București limita posibilitățile de exprimare a specialiștilor locali, cu atât mai mult cu cât propunerea de prezervare *in situ* nu oferea o soluție viabilă la toate problemele existente. Din păcate, nici în prezent, la mai bine de 60 de ani de la momentul descoperirii, Complexul nu s-a bucurat de o conservare conformă rigorilor și exigențelor științifice. Un alt aspect pe care merită să-l semnalăm este acela că deja încă din anii 1957-1958, descoperirea determinase un val de pelerinaj cu caracter religios din partea maselor, care adunau “oase și bucăți de cretă gravate ca pe obiecte sfinte” și care produsese “pagube științifice și materiale monumentului.”⁵²

Se pare că nimic nu-i nou sub soare! De la îmbulzeala și foamea de moaște de atunci și până la lungile și interminabilele cozi pentru atingerea moaștelor sfinte cu ocazia diferitelor sărbători religioase, românii ca popor au în sânge această chemare...

Descoperirea Edificiului Roman cu Mozaic –Pompeiul constănțean

Toamna anului 1959, cel mai probabil într-o zi de sâmbătă, 12 septembrie, avea să aducă pentru arheologia constănțeană o descoperire epocală, așa cum unii arheologi doar speră să li se întâmple o dată în viață. Și i s-a întâmplat! Lui Adrian Rădulescu, arheologul de serviciu din ziua cu pricina. Momentul descoperirii, dar și zilele febrile ce au urmat și zbuciumul extraordinar ce a cuprins întreaga suflare științifică românească ne este redată de paginile unui reportaj: “Marea revelație a arheologilor constănțeni a fost focarul arheologic din Piața Ovidiu, pe faleza care desparte orașul de port. Ce s-a întâmplat atunci, aici? Două lovituri de târnăcop, date de un muncitor care săpa o groapă pentru fundația unui bloc, au atins un zid antic. A treia lovitură n-a mai fost dată, deoarece pe locul respectiv a și apărut arheologul de serviciu – tânărul profesor Adrian Rădulescu. Cu aceasta începe, de fapt, epopea descoperirii unui mare edificiu roman și, implicit, a prețiosului mozaic de care am vorbit până acum. [...] Au trecut trei săptămâni*. Între timp s-au săpat sute de metri cubi de pământ. Rezultatele au fost mai mult decât fructuoase: au ieșit parțial la iveală zidurile de cărămidă, piatră și marmură ale unei construcții antice. O construcție de proporții, având o deschidere largă spre mare. Ei văd platforma acestei deschideri, este uimitoare: aici se află admirabilul covor policrom, executat în mozaic, cu o artă desăvârșită, pe o suprafață deosebit de mare. Mozaicul, perfect conservat. Nu-i de mirare că, uluit de ce vedea, un arheolog a exclamat: << Colosal!Magnific! Parcă am dezveli Pompeiul!>>”⁵³.

Descoperirea edificiului, de o însemnătate covârșitoare pentru arheologia tomitană, a presupus ani de cercetări laborioase, începute chiar din toamna anului 1959, atunci când s-a descoperit ruinele acestuia cu ocazia săpăturilor pentru fundația unui bloc, și continuate în mai multe etape ce s-au succedat:

a). toamna și iarna anului 1959, când s-a încercat determinarea dimensiunilor și s-au executat două sondaje perpendiculare, ce au mers până la o adâncime de 7 metri, străpungând pământul de umplutură răvășit ce acoperea nivelul terasei. În această fază a fost dezvelit zidul de nord pe o porțiune de 28 de metri, fiind degajată și o porțiune de circa 28x15 m de mozaic;

b). în campania a doua de săpături, desfășurată în perioada mai-octombrie 1960 s-a reușit scoaterea la lumină a zidurilor de NE, SE și parțial SV, ce înconjurau pardoseala mozaicată. Tot acum cercetările arheologice au dezvelit parțial două încăperi boltite aflate sub mozaic, precum și un canal colector ce deservea edificiul.⁵⁴

c). Etapa a treia, desfășurată în perioada mai-noiembrie 1961, a permis determinarea mai clară a existenței unor încăperi boltite sub covorul de mozaic, degajarea noii terase situată la 7 m

⁵² *Ibidem*.

* Această precizare ar permite datarea exactă a descoperirii în ziua de 12 septembrie 1959.

⁵³ *Toți arheologii la Tomis*, în Flacăra, anul VIII, nr. 40 (228), 3 octombrie 1959.

⁵⁴ Rădulescu, 1970, pp. 52-54.

sub nivelul terasei superioare și, de asemenea, identificarea unei a treia terase, ocupată tot de construcții antice, ce avea pardoseala la circa 5 m sub nivelul terasei superioare.⁵⁵

d). Etapa a patra, desfășurată în anul 1962, a permis determinarea dimensiunilor terasei covorului cu mozaic, și a celei cu încăperile boltite și s-au descoperit noi elemente – ziduri, pavaje, canale, precum și fragmente mari de mozaic prăbușite peste bolți. Deja în această campanie încep să se ia și primele măsuri de consolidare a teraselor și zidurilor, precum și de conservare, lucrările fiind coordonate (încă din 1960) de Direcția Monumentelor Istorice (DMI).

e). Etapa a cincea de cercetare, desfășurată în perioada mai–octombrie 1963, a fost consacrată săpăturilor în sectorul NV, cu degajarea totală a teraselor descoperite anterior. În același timp au continuat operațiunile de consolidare și refacere a zidurilor și s-au extras, în scopul conservării și reconstituirii repertoriului de ornamente al mozaicului, noi fragmente prăbușite, cu motive inedite.⁵⁶

f). O ultimă mare etapă de cercetare, conservare și restaurare s-a desfășurat în cursul anului 1964, campania din acel an permițând degajarea tuturor încăperilor boltite, recuperarea depozitului de mărfuri (amfore cu diferite substanțe, ancore de fier, cuie) și cunoașterea mai în detaliu a tuturor elementelor componente ale edificiului propriu-zis și a construcțiilor adiacente.⁵⁷

Cercetarea și conservarea-restaurarea Edificiului cu Mozaic de la Tomis a reprezentat în primul rând o mare provocare pentru specialiștii implicați. În 1959 primele sondaje au fost efectuate de către tânărul Adrian Rădulescu, sub conducerea lui Canarache, care trăia euforia unei descoperiri epocale pentru spațiul românesc, cam în genul emoțiilor pe care trebuie să le fi avut, în 1925, Howard Carter, atunci când deschidea mormântul lui Tutankamon. Una dintre fotografiile din epocă ni-l înfățișază pe Canarache oferind un interviu filmat echipelor de televiziune venite să immortalizeze descoperirile, iar alte mărturii fotografice de epocă ne arată marele interes și grija deosebită cu care autoritățile comuniste ale epocii au tratat această descoperire. În anii următori, 1961-1962, colectivul extins de cercetare era format din Vasile Barbu, Marin Perșinaru, Alexandru Bogdan și Doina Galbenu, tot sub conducerea lui Vasile Canarache, pentru ca în 1963 să li se alăture, din nou, Adrian Rădulescu, ce fusese detașat temporar pe șantierul bazilicilor tomitane⁵⁸.

Vasile Canarache pe șantierul arheologic de la Edificiului Roman cu Mozaic, an 1959 (?), Fototeca MINAC, f.nr.

Vasile Canarache, Vasile Vâlcu și Adrian Rădulescu pe șantierul arheologic de la Edificiul Roman cu Mozaic, Fototeca MINAC, clișeu nr. 798/2

⁵⁵ Rădulescu, 1970, p. 54.

⁵⁶ Rădulescu, 1970, p. 54.

⁵⁷ Rădulescu, 1970, pp. 54-55.

⁵⁸ Informație furnizată de doamna Irina Sodoleanu, nepoata domnului Adrian Rădulescu, care a consultat îndeaproape, în calitate de specialist, caietele de săpături de la Edificiul Roman cu Mozaic: inv. 273 - A. Rădulescu (an 1959); inv. 3740 - Doina Galbenu (an 1960), inv. 3741 - Al. Bogdan (an 1960); inv. 3751 - V. Barbu (an 1961); inv. 3750 - M. Perșinaru (an 1962); inv. 272 - A. Rădulescu (an 1963). Mulțumesc pe această cale pentru informațiile ce mi-au fost puse la dispoziție.

Lucrări la pavimentul cu mozaic, în plan central Vasile Canarache (1962?), Fototeca MINAC, clișeu nr. 1032/3

Decalcări la pavimentul cu mozaic, Fototeca MINAC, clișeu nr. 937/1

Amfore *in situ* din depozitele identificate în camerele boltite, Edificiul Roman cu Mozaic, Fototeca MINAC, clișeu nr. 6990

Recuperearea materialului arheologic din încăperile boltite ale Edificiului Roman cu Mozaic, Fototeca MINAC, clișeu nr. 7010

Aspect din timpul lucrărilor de restaurare a Edificiului Roman cu Mozaic de la Tomis și de construcție a clădirii de protecție (1966), Fototeca MINAC, clișeu nr. 9569

Inaugurarea clădirii de protecție a Edificiului Roman cu Mozaic și includerea lui în circuitul în vizitare (1967), Fototeca MINAC, clișeu nr. 9871/1

Concomitent cu campaniile de cercetare s-a derulat și opera de conservare și restaurare a covorului mozaical, format de milioane de tesserae de cinci-șase culori: alb, roșu, negru, verde-

albăstrui și galben-bej⁵⁹. Așa cum rezultă din imaginile păstrate în Fototeca Muzeului, la restaurarea covorului mozaical a lucrat timp de mai bine de doi ani, o echipă complexă de specialiști ai Direcției Monumentelor Istorice (DMI), sub coordonarea lui Pablo Mazzoni, unul dintre cei mai importanți restauratori de mozaic din lume. Activitatea acestuia s-a desfășurat în perioada 1967-1970, așa cum singur nota: “În intervenția asupra mozaicului din Constanța, urmată de consolidarea lui în două faze (1967 și 1970), s-a putut executa un procedeu care a permis finalizarea unei munci de mari proporții, într-un timp relativ scurt. Este vorba de o construcție portuară de origine romană; un edificiu de formă rectangulară, format dintr-o secvență de bolți acoperite de o terasă pavimentată cu mozaic, pe o suprafață de circa 2000 mp. O lucrare aproape senzațională, din care s-a păstrat aproape 30% din mozaic, restul a fost pierdut în urma prăbușirilor de teren datorită acumulărilor de pământ, în urma abandonării edificiului. Intervenția noastră a venit după restaurarea zidurilor căzute ale construcției și după consolidarea acoperișului terasei cu structură de ciment și geam, pentru realizarea unui ambient destinat expunerii. Într-un prim moment, era necesară decuparea completă a covorului de mozaic, dar datorită obiecțiilor emise de cercetătorii români, și din motive financiare, s-a optat pentru restaurarea *in situ*. Mozaicul are motive geometrice și ornamente, este constituit din tessere policrome de natură calcaroasă, cu o dimensiune între 4-12 cm; liantul mortarului este din var și ciment. Șapa era, în medie, de 15 cm înălțime, cu umplutură de pământ și pietriș. Întinderea de mozaic existentă, de circa 600 mp, situată în partea dreaptă a terasei, prezenta numeroase lacune, care aveau tendința să se mărească din cauza structurii provizorii, șapa dură și compactă prezentând diferite fracturi cauzate de alunecări. Asupra întregului paviment a fost efectuat un sondaj precis pentru a stabili stare de conservare a mozaicului. În prima fază a restaurării, s-a procedat la îmbunătățirea structurii de rezistență a părții centrale a mozaicului, cu un sistem de micropiloni, profitând, pe cât posibil, de părțile libere din tesserae demontate, pentru ca apoi să fie realocate în zonele de interes ale operațiunii. Succesiv, s-a urmărit eliberarea zonelor cu mozaic lipsă și modelarea unui nou mozaic din beton fin și de un nivel inferior decât tesserele originale. Acest lucru a fost efectuat și în interiorul părții conservate, unde existau lacune mari pe mp., procedându-se cu maximă atenție, mai ales unde mozaicul era ros și crăpat din cauza lipsurilor.

S-a lucrat pe bucăți, efectuând o curățire profundă cu dalta pe marginile și pe fundul gropilor [de unde lipsea mozaicul], pentru a găsi modul în care au fost prinse tesserele în paviment. În aceste lacune, care măsurau pînă la circa 50 cm pătrați, s-au efectuat integrări ale tesserelor găsite în apropiere în timpul cercetărilor arheologice. (...) Pentru integrarea tesserelor, efectuată cu maximă grijă, respectând ordinea existentă, s-a folosit un amestec de ciment alb, nisip de râu spălat și cărămidă măcinată. Pentru zonele unde lacunele au fost mai mari, s-a procedat la umplerea lor pînă la nivelul tesserelor, cu mortar din ciment alb, pulbere de marmură și oxizi colorați, care au permis atingerea unei tonalități cromatice asemănătoare cu cea a mozaicului. Această suprafață a fost netezită cu mistria, având grija de a lega planurile, astfel încât să se mențină continuitatea pavimentului mozaical. În același mod a fost realizată întreaga zonă care încercuia vechea terasă antică. În final, suprafața mozaicală a fost spălată cu apă și perii din materiale vegetale, respectând structura mortarului care era de același tip cu cel antic. Verificarea lucrării la o distanță de timp a demonstrat valabilitatea procedurilor efectuate.”⁶⁰

Trebuie spus că la 14 iulie 1967 s-a încheiat un Proces-verbal de predare-primire a construcției de protejare a Mozaicului roman de la Constanța. Delegații Muzeului - Vasile Canarache, Adrian Rădulescu, Constantin Carpuș (șeful laboratorului de restaurare), Mircea Boca și Ioana Băcăoanu au ridicat o serie de probleme cu privire la condițiile punerii în circuitul de vizitare a Edificiului. Printre altele, se reproșa Direcției Monumentelor Istorice că “în interiorul construcției de protejare nu s-a făcut nici o lucrare de restaurare. Mozaicul nu a fost restaurat”, că “interiorul construcției de protecție era

⁵⁹ Rădulescu, 1970, p. 56.

⁶⁰ Mazzoni, 2014, pp. 42-43. Menționăm că volumul se bazează pe documentele și arhiva fotografică a lui Paulo Mazzoni, iar soția acestuia, Paola Maresca Mazzoni a trimis muzeului un exemplar din albumul apărut în 2014, din care am extras notițele acestuia despre lucrarea de restaurare pe care a întreprins-o în anii 1967 și 1970.

lipsit de instalație electrică”, și că, de asemenea, “nu există un circuit muzeistic funcțional și vizitatorul este plimbat inutil ca să repete vizionarea unei părți din obiectiv”⁶¹.

Cu toate aceste neajunsuri și în pofida obiectiilor justificate ridicate de specialiștii muzeului, Edificiul Roman cu Mozaic a fost pus în circuitul de vizitare chiar din vara aceluiași an, 1967, bucurându-se totuși de o atenție deosebită din partea turiștilor. Devenit în 1969 director al muzeului, Adrian Rădulescu aprecia în cadrul unui interviu dat că noul obiectiv turistic înregistra un număr record de vizitatori la nivelul întregului județ, aproximativ 100.000 de persoane pe an.⁶²

Cercetarea bazilicilor de la Tomis

În 1960, dărâmarea vechii gări a orașului Constanța și proiectarea unui cartier de locuințe pe acest teren a prilejuit inițierea unor noi cercetări arheologice.

În cadrul acestei campanii au fost identificate și cercetate două tipuri de monumente romano-bizantine, pe care ulterior profesorul Adrian Rădulescu le-a și publicat; este vorba de cuptoarele de ars cărămida (C_I-C_{VI}), dintre care trei erau în incinta cetății, iar celelalte erau extramuros, precum și două bazilici.⁶³ Despre aceste două ultime monumente, date importante au fost prezentate în volumul publicat în 1962, unde sunt relatate și etapele identificării și cercetării lor. Pentru constănțeni, dar nu numai, pentru a putea identifica ușor locul celor două monumente, precizăm că cvartalul de locuințe ce urma să fie construit se situează astăzi în fața Liceului Traian (deci pe latura străzii Traian), fiind încadrat de două blocuri-turn (B2 și B4). Atunci când s-a început săparea fundației blocului E₃ s-au găsit ruinele bazilicii mici, drept pentru care s-a schimbat parțial amplasamentul blocului pentru a permite cercetarea părții de răsărit (respectiv a absidei). Din cauza lucrările de construcție de mare amploare s-a cercetat doar 1/3 din suprafața de est, dar cu toate acestea s-au putut identifica elemente importante în cunoașterea acestui edificiu.

Orientată NE-SV, fiind aproape paralelă pe lungimea ei cu zidul de incintă al Tomisului, Bazilica mică s-a păstrat mai bine în anumite sectoare. Totuși, folosindu-se de măsurătorile ridicate de la fața locului, tânărul arheolog Adrian Rădulescu aprecia că pe baza lățimii acesteia, de 18.80 m, și a diametrului absidei de 8 m, lungimea basilicii trebuie să fi fost de circa 35 m. În centrul absidei, la o adâncime de -2,50 m față de nivelul de atunci de călcare (anul 1960), a fost descoperit acoperișul boltit al unei cripte, cripte ce se întindea și sub o parte din nava centrală.⁶⁴

Cea de-a doua bazilică, cunoscută sub numele de “Bazilica mare”⁶⁵, se afla peste drum de vechea școală de marină, între turnurile B₂ și B₃, acolo unde fusese proiectată construcția blocului C₂. În iarna 1960-1961, în timp ce se adâncea săpătura la subsolul din partea centrală a clădirii, s-a descoperit un zid semicircular ce era, de fapt, absida acestei basilici. Dată fiind importanța descoperirii, Muzeul Regional Dobrogea a propus sistarea lucrărilor și a desfășurat o campanie de cercetare în perioada 20 ianuarie – 1 august 1961. A fost un volum foarte mare de pământ excavat, dat fiind că cercetarea a acoperit aproximativ 1500 mp, cu adâncimi ce au mers de la - 1 m până la - 6.⁶⁶ Edificiul, orientat ESE-VNV, avea trei nave și dimensiuni impresionante: lungimea axială este de 43 m, iar cu tot cu absidă se merge până la 48,10 m, lățimea edificiului fiind de 23,45 m. La vest s-au identificat resturile unor ziduri ce probabil proveneau de la construcții adiacente și de la un *atrium*.

Nu vom intra aici în descrierea tehnică a edificiului – cartea profesorului Rădulescu oferă o descriere amănunțită în acest sens – dar trebuie să remarcăm un element important ce a fost identificat sub nivelul bazilicii și anume existența unei cripte înăuntrul căreia se intra cu ajutorul

⁶¹ Canarache, V., *Edificiul cu mozaic*, în Arhiva veche a MINAC, dosar *Articole, idei, informări pe teme de istorie și arheologie* (nenumărat).

⁶² Șipoș, Mărculescu, 1970, p. 37.

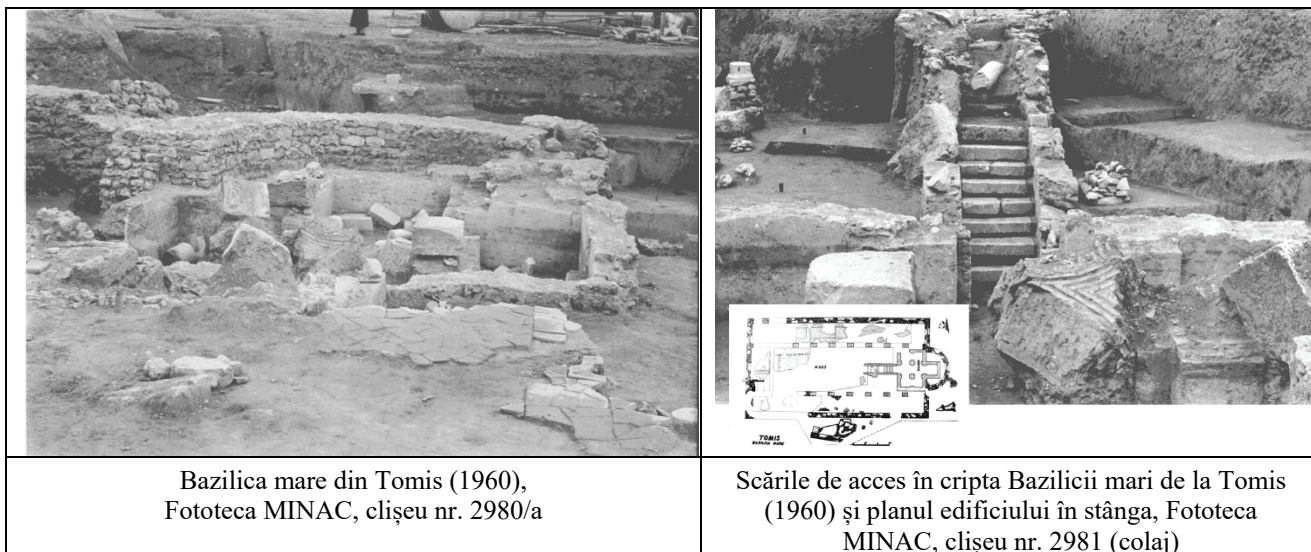
⁶³ Rădulescu, 1962, p. 6.

⁶⁴ Rădulescu, 1962, pp. 23-24.

⁶⁵ În prezent corpul de specialiști consideră că cea mai mare bazilică tomitană este cea aflată sub pavajul străzii Mircea cel Bătrân (în subsolul actualului Hotel Ibis), bazilică descoperită în anul 1989.

⁶⁶ Rădulescu, 1962, p. 28.

unei scări ce cobora dinspre vest. S-a constatat, de asemenea, că la construcția scării s-au folosit blocuri de marmură cu caneluri, ceea ce i-a determinat pe specialiști să aprecieze că blocurile de marmură proveneau de la un alt edificiu, fiind refolosite.⁶⁷

Bazilica mare din Tomis (1960),
Fototeca MINAC, clișeu nr. 2980/a

Scările de acces în cripta Bazilicii mari de la Tomis
(1960) și planul edificiului în stânga, Fototeca
MINAC, clișeu nr. 2981 (colaj)

Interpretând aceste descoperiri, Adrian Rădulescu aprecia că prezența într-un spațiu atât de restrâns a două bazilici ar constitui o dovadă că în această parte a cetății au funcționat mai multe edificii de cult sau sanctuare, ceea ce marchează un centru religios, foarte posibil un *episcopium*⁶⁸. Această ipoteză ar fi susținută și de dimensiunile impunătoare ale bazilicii, precum și de existența criptei, care prin forma arhitectonică cruciformă și prin numărul de încăperi reprezenta o noutate pentru spațiul dobrogean. Fie că această criptă era folosită pentru depunerea osemintelor martirilor creștini, fie că avea o altă întrebuințare, edificiul religios trebuie văzut și înțeles într-un context mai larg, ținându-se cont de faptul că la Tomis a funcționat principalul centru episcopal din Dobrogea și de faptul că regiunea danubiano-pontică a dat un număr mare de martiri.⁶⁹

În afara celor 2 bazilici identificate, cercetate și publicate de Adrian Rădulescu la începutul anilor '60, alte două lăcașe de cult paleocreștine fuseseră identificate și parțial degajate. Un astfel de edificiu a apărut în fața Porții 1 a Portului Constanța, în toamna anului 1963 (octombrie-decembrie) când s-a efectuat un sondaj cu caracter de salvare. Specialistul care a coordonat lucrările, Gheorghe Poenaru-Bordea, a continuat cu alte sondaje și în anul 1964, pentru a înțelege caracterul și funcționalitatea acestei construcții. Este vorba, așadar, de un mare edificiu care funcționa în strânsă legătură cu portul antic, cu latura de circa 24 metri, dar dimensiunile sale exacte nu au putut fi stabilite, ca urmare a existenței șoselei care lega orașul de portul modern. Astfel, sondajele s-au făcut doar pe o suprafață mică, practic în interiorul edificiului, peste care cândva, la sfârșitul sec. al V-lea sau începutul sec VI-a, a fost ridicată această bazilică cu o singură navă.⁷⁰

Nu s-au putut stabili cu exactitate dimensiunile, din cauze anterior amintite, absida însă a fost degajată în întregime, iar raza acesteia de 2,15 m, a permis specialiștilor să aprecieze că era vorba de un edificiu de cult de dimensiuni mai mici, cu o lățime de circa 8,70 m, iar lungimea zidurilor de aproximativ 24 m⁷¹.

Bazilica pare să fi avut două faze de evoluție, fiind înregistrate două nivele de călcare: cel inițial, format din lespezi mari de calcar și faza a doua, compusă dintr-o platformă de mortar peste

⁶⁷ Rădulescu, 1962, pp. 41-44.

⁶⁸ Rădulescu, 1962, pp. 76-77.

⁶⁹ Rădulescu, 1962, pp. 77-78.

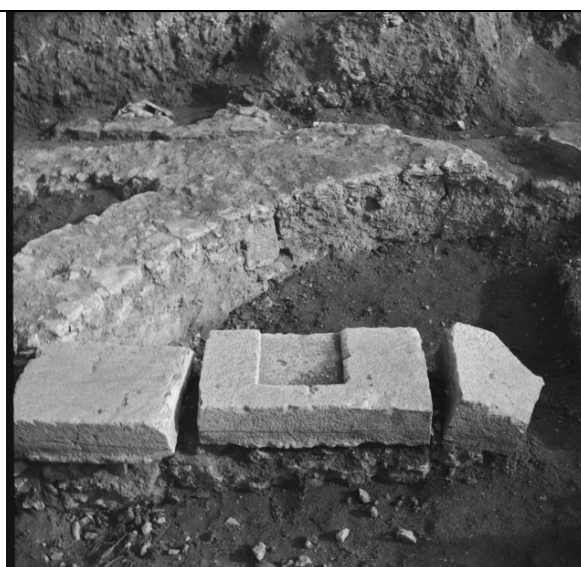
⁷⁰ Bordea, 1965, pp. 438-439.

⁷¹ Lungu, 2000, p. 69.

care s-a suprapus un pavaj de cărămidă⁷². După contextul arheologic înregistrat și după materialul recuperat din săpăturile de salvare, bazilica pare să fi funcționat până la sfârșitul secolului al VI-lea.

Basilica paleocreștină de la Poarta 1- Port Constanța – aspect de săpătură (se poate observa pavajul de cărămidă), Fototeca MINAC, clișeu nr. 6189

Basilica paleocreștină de la Poarta 1- Port Constanța – aspect de săpătură (se poate observa zidul arcuit al absidei), Fototeca MINAC, clișeu nr. 6188

Un al patrulea monument paleocreștin descoperit la Tomis în deceniul 7 al secolului al XX-lea a fost Cripta cu frescă de sub clădirea Școlii medii nr. 2 din Constanța, astăzi Liceul Teoretic Mihai Eminescu. Lucrându-se în cursul anului 1963 la construirea unei noi aripi a școlii, s-a descoperit o încăpere boltită, cu pereți pictați în frescă, destul de bine conservată și care comunica cu alte trei încăperi boltite de mai mici dimensiuni. Spre vest, arheologii au identificat treptele de acces în criptă, precum și ziduri și zone de pavaj ale unui edificiu superior, despre care cercetătorii de la fața locului au presupus că era o altă bazilică paleocreștină.⁷³ Continuând cercetările, specialiști constănțeni au realizat și măsurătorile acestui edificiu, constatându-se că dimensiunile criptei erau de 6,15 m lungime și 3,75 m lățime, iar pereții laterali erau acoperiți cu picturi ce reprezentau figuri geometrice și motive florale, înscrise în chenare mai mici sau mai mari⁷⁴.

Descoperirile celor trei bazilici la Tomis într-un timp așa de scurt îl îndreptățeau pe profesorul Ion Barnea să aprecieze importanța Tomisului ca centru religios de prim rang – episcopie, vestigiile arheologice venind să confirme informațiile transmise de istoricul Sozomen în secolului al V-lea: “Acest neam are multe orașe, sate și fortărețe, iar metropolă este Tomis, mare și prosperă, situată pe litoral, în stânga celui care plutește pe numitul Pont Euxin. Încă și acum mai persistă aici un vechi obicei, ca unul singur să fie episcopul peste bisericile întregului neam”.⁷⁵

Însă șirul marilor descoperiri nu avea să se oprească aici. Căci în anul 1962 Tomisul avea să-și releve un alt mister, pus și de data aceasta sub semnul Fortunei!

Descoperirea Tezaurului de sculpturi de la Tomis – un nou reper al arheologiei constănțene

De la colegii mai vârstnici am aflat, cu mulți ani în urmă, poveste oarecum hazlie și emblematică ce înconjoară momentul faimoasei descoperiri făcută într-o zi de 1 aprilie 1962. Regretatul arheolog Mihai Irimia, pe care l-am avut, ca mulții alții, profesor îndrumător, povestea

⁷² Bordea, 1965, p. 439.

⁷³ Popescu, 1963, pp. 458-459.

⁷⁴ Lungu, 2000, p. 69.

⁷⁵ Barnea, 79, p. 12.

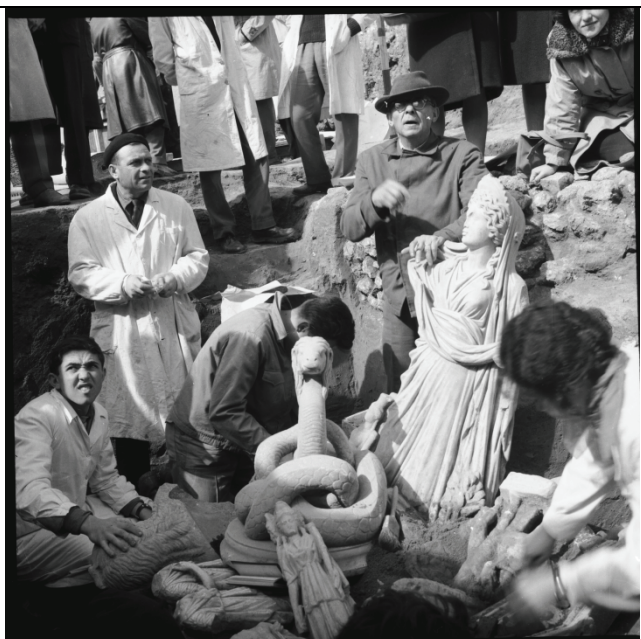
studenților că descoperirea Tezaurului de la Tomis s-a întâmplat sub semnul norocului – al Fortunei! –, dar și al păcălelii. Cu prilejul săpăturilor făcute pentru construirea unui bloc de locuințe pe terenul fostei gări, sub terasamentul pe care fuseseră așezate aici liniile ferate s-a găsit ascunsă într-o groapă o frumoasă sculptură reprezentând o divinitate feminină. Așa cum se proceda, muncitorii și responsabilii de la fața locului au chemat telefonic specialiștii muzeului, raportând descoperirea făcută. Dar senzaționala știre părea puțin credibilă, cu atât mai mult cu cât era 1 Aprilie - ziua păcălelilor! La insistențele celor de pe șantier și se pare și la telefonul primit din partea prim-secretarului de județ, Vasile Vilcu, o parte din colectivul muzeului s-a deplasat la fața locului, unde imaginea găsită și immortalizată pe pelicula de film stârnește și astăzi o vie emoție. Frumosul cap al zeiței Fortuna se ridică semeț din groapa săpată de muncitori, iar așezate lângă ea arheologii aveau să descopere alte 23 de sculpturi antice ce zăceau ascunse în pământ, printre care bustul de marmură albă al zeiței Isis, miticul Șarpe Glykon și mai multe reliefuri ce reprezentau divinități greco-romane.

Și cum să nu te gândești că o simplă lovitură de excavator ar fi ras toată această comoară! Fortuna a fost însă, și de această dată, cu tomitanii, căci tezaurul a fost recuperat integral, chiar dacă unele piese prezentau deteriorări. Despre momentul descoperirii vorbea în volumul publicat în 1963 chiar Vasile Canarache, care rememora pentru cititori senzaționalele momente trăite: “În primăvara anului 1962, săpându-se în apropierea basilicii mari, un muncitor a dat de capul unei statui de marmură, reprezentând o zeiță feminină. (...). Fiind anunțați, arheologii de la muzeul din Constanța au început imediat săpătura sistematică de salvare. (...) Săpătura ne-a condus la constatarea că nu ne aflăm în fața unei singure statui, căci pe măsura adâncirii au început să apară alte sculpturi de marmură, toate așezate în așa fel încât să se sprijine unele pe altele, pentru ca grupul să reziste presiunii pământului și să nu se disloce. În total au fost descoperite 24 de sculpturi, care, evident, fuseseră adunate și îngropate în mod organizat. Era greu de înțeles cine și de ce a făcut acest lucru. (...) Lângă zeiță se afla așezată, deasupra celorlalte monumente, statuia întregă a unui șarpe cu cap fantastic, cu trupul încolăcit, prins de un soclu rotund, lucrat din aceeași marmură. Mai departe au apărut: trei statui ale Hecatei, situate una lângă alta și susținând alte piese deasupra lor. O aediculă spartă în două, cu inscripție, care îndeplinește aceeași funcție de sprijin pentru sculpturi mai mici. Din aediculă făcea parte și imaginea în dublă reprezentare a zeiței Nemesis, cele două capete fiind rupte de trupuri și împrăștiate la câțiva metri. O statueta a lui Esculap, de asemenea cu capul rupt și depărtat de trup. Statueta fragmentară a unui Dioscur, cu capul rupt și aruncat între alte fragmente. Un bust întreg, mare, care fusese așezat cu fața în jos și care abia mai târziu a fost identificat cu zeița Isis. De asemenea, au fost găsite mai multe plăci cu basoreliefuri, toate în poziție verticală, intercalate strâns printre celelalte sculpturi.”⁷⁶

⁷⁶ Canarache *et al.*, 1963, pp. 11-13.

Adrian Rădulescu (?) lucrând la degajarea pieselor sculpturale de la Tomis, Fototeca MINAC, clișeu nr. 3075

Tezaurul de sculpturi de la Tomis *in situ*, 1 aprilie 1962, Fototeca MINAC, clișeu nr.2525

După o primă tratare la fața locului, realizată de echipa de conservare-restaurare de atunci (formată din Constantin Carpuș și Margareta Havrileț), adică după un prim proces de curățare, piesele au fost marcate și ambalate cu grijă, fiind apoi transportate la laboratorul muzeului, unde părțile rupte au fost lipite. După două săptămâni de la descoperire, piesele astfel tratate și restaurate au fost expuse într-o sală special amenajată la primul etaj al Muzeului. Cele 24 de monumente sculpturale au stârnit un mare interes nu numai în rândul specialiștilor, ci și în rândul publicului vizitator, căruia i se oferea ocazia unică de a admira un superb tezaur de sculpturi greco-romane. Intens popularizat, așa cum o arată presa vremii, tezaurul a atras un număr record de vizitatori chiar din primul an de expunere - 300.000 vizitatori.⁷⁷

De atunci, Fortuna cu Pontos și Șarpele Glikon au ajuns piese simbol ale muzeului constănțean, ambele piese reprezentând de-a lungul timpului imaginea instituției noastre. O legendă urbană, cum ne place să spunem astăzi, amintește faptul că în perioada anilor 1969-1970, când se pregătea deschiderea Muzeului Național de Istorie, una din piesele care urma să fie dusă la București era Șarpele Glikon. Cum însă nu s-a putut face o replică 1:1 a piesei respective, Șarpele fantastic a rămas la Constanța, la fel ca toate celelalte piese, care se odihnesc astăzi în sala Tezaur.

Concluzii

Înființat încă din aprilie 1879, într-o formă ce aducea mai degrabă cu un depozit-lapidarium, în cei 141 de ani de existență muzeul constănțean a cunoscut o serie de sincope, suferind incendii, distrugerii, dezorganizări și chiar pierderea unor însemnate vestigii, jefuite în timpul celor două războaie mondiale. Momentul 1957 reprezintă însă, în evoluția instituției, un punct de referință, pentru că a însemnat nu doar reorganizarea muzeului pe baze moderne, ci și crearea unui colectiv de specialiști, care au crescut an de an alături de această instituție.

Meritele i-au aparținut, în bună parte, lui Vasile Canarache, care, în calitate de director al muzeului, a știut să-și atragă susținerea autorităților locale și centrale, precum și concursul științific al specialiștilor din țară. Însă, în egală măsură, meritele au aparținut și tânărului colectiv de

⁷⁷ Canarache *et al.*, 1963, p. 14.

specialiști de la muzeul constănțean, care au învățat și s-au perfecționat pe măsură ce Tomisul, ca și întreaga Dobrogea, își dezvăluia bogăția vestigiilor păstrate.

Identificarea în vara anului 1957 a Complexului rupestru de la Basarabi avea să deschidă un lung șir de descoperiri arheologice, ce au îmbogățit patrimoniul muzeal și au așezat instituția în rândul celor mai importante muzee din țară. Dincolo de bogăția și răsunetul descoperirilor – Edificiul Roman cu Mozaic, bazilicile tomitane, Tezaurul de sculpturi de la Tomis, Colții de mamut de la Poarta Albă, Cadranul Solar de la Cumpăna ș.a.m.d. – aspectul cel mai important pe care trebuie să-l subliniem când ne referim la **deceniul de aur al arheologiei constănțene** este acela că școala arheologică formată aici a cunoscut, probabil, cea mai prolifică perioadă de activitate, cercetările și rezultatele lor rămânând, până în prezent, puncte de referință.

BIBLIOGRAFIE

Barbu, V. 1965. Rituri funerare în epocă romană la Tomis. *Revista Muzeelor*, an II, număr special, (Rezumat al comunicării ținute în cadrul primei Sesiuni științifice a muzeelor din R.P.R., 27-29 decembrie 1964), pp. 436-437.

Barbu, V. 1972. *Tomisul. Orașul poetului exilat*. București: Albatros.

Barnea, I. 1979. *Arta creștină în România, I, secolele III-VI*. București: Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Barnea, I., Bilciurescu, V. 1959. Șantierul arheologic Basarabi. *MCA VI*, pp. 541-566.

Poenaru-Bordea, G. 1965. O nouă biserică creștină la Tomis. *Revista Muzeelor*, an II, număr special, pp. 438-439.

Canarache, V. 1961. *Tomis*. București: Meridiane.

Canarache, V. 1968. Mărturisiri. *Pontice. Studii și Materiale de Istorie, Arheologie și Muzeografie*, Muzeul de Arheologie Constanța.

Canarache, V., Aricescu, A., Barbu, V., Rădulescu, A. 1963. *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*. București: Științifică.

Cândea, I. 1999. Dr. Nicolae Harțuchi a împlinit 70 de ani. *Istros IX*, pp. 1-6.

Comșa, E., Galbenu, D., Aricescu, A. 1962. Săpături arheologice la Techirghiol. *MCA VIII*, pp. 165-171.

Condurachi, E. et al. 1957. Șantierul arheologic Histria. *MCA IV*, pp. 9-102.

Lungu, V. 2000. *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*. Constanța: T.C. Sen Sibiu.

Mazzoni, P. 2014. *Restauro su restauro*. Firenze: Angelo Pontecorboli.

Popescu, D. 1959. Les Fouilles Archéologique dans La République populaire Roumaine en 1958. *Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne* N.S, III, pp. 587-600.

Popescu, D. 1960. Săpături arheologice din Republica Populară Română în anul 1960. *SCIV XI*, nr. 1, pp. 182-189.

Popescu, D. 1962. Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1961. *SCIV XIII*, nr. 1, pp. 201-215.

Popescu, D. 1963. Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1962. *SCIV XIV*, nr. 2, pp. 415-466.

Popescu, D. 1965. Săpăturile arheologice din Republica Socialistă Română în anul 1965. *SCIV XVII*, nr. 4, pp. 709-725.

Popescu, D. 1968. Săpăturile arheologice din Republica Socialistă Română în anul 1967. *SCIV XIX*, nr. 4, pp. 677-699.

Rădulescu, A. 1962. *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*. Muzeul Regional de Arheologie Constanța.

Rădulescu, A. 1963. Elmi bronzii di Ostrov. *Dacia. Revue D'Archéologie et d'Histoire Ancienne* N.S., VII, pp. 535-551.

Rădulescu, A., Harțuchi, N. 1967. *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*. Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, Constanța.

Rădulescu A. 1968. Muzeul de Arheologie din Constanța după 10 ani de activitate. *Pontice* 1, pp. 29-42.

Rădulescu, A. 1970. Date tehnice despre Edificiul cu mozaic din Constanța. *BMI XXXIX*, nr. 3, pp. 52-54.

Șipoș, M., Mărculescu, O. 1970. Care este părerea dumneavoastră? Discuții asupra restaurării Edificiului Roman cu Mozaic din Constanța. *BMI XXXIX*, nr. 4, pp. 33-38.

ABREVIERI

BMI: Buletinul Monumentelor Istorice.

MCA: Materiale și Cercetări Arheologice.

SCIV: Studii și Cercetări de Istorie Veche.